

DLOUHODOBÁ STRATEGIE ROZVOJE VÝZKUMNÉ ČINNOSTI ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

ÚVODNÍ USTANOVENÍ

V souladu se zakládací listinou patří mezi hlavní poslání Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. (dále ÚSD) provádět komplexně pojatý výzkum českých a československých soudobých dějin a dějin vědy,¹ jímž ÚSD přispívá ke zvyšování úrovně poznání a vzdělanosti a k využití získaných vědeckých výsledků v praxi. Ve svém celku se pracoviště zaměřuje na analýzu klíčových událostí, systémových změn a jejich dlouhodobého dopadu na stát, společnost a její aktéry, a na interpretaci úlohy a postavení Československa a posléze České republiky v mezinárodním kontextu. Mezi klíčové zásady dlouhodobé strategie rozvoje výzkumné činnosti ÚSD patří snaha o diverzitu historiografických a metodologických východisek a důraz na transnacionální přesahy důležitých celospolečenských témat, která jsou zkoumána v kontextech politických, sociálních, kulturních, hospodářských, intelektuálních a environmentálních dějin, dějin vědy či dějin každodennosti.

VYMEZENÍ VÝZKUMU A JEHO MÍSTO V RÁMCI INSTITUCIONÁLNÍHO BĚDÁNÍ V ČR

Od založení ÚSD v roce 1990 bylo těžištěm výzkumného zájmu pracoviště období soudobých dějin vymezené lety 1938 až 1989, k čemuž se s příchodem nového milénia přidal systematický zájem o výzkum a historickou dokumentaci období po roce 1989. Rok 1938 představuje přirozený historický milník, protože počínaje podzimem onoho roku se v českých zemích na více než půl století zásadním způsobem proměnil vztah jedince a státu. Státem organizovaná perzekuce odchylek od požadovaného ideálu (ať už rasové, etnické, náboženské, třídní či ideologické povahy) se stala určujícím fenoménem doby a v různé intenzitě a v rozličných podobách jím zůstala až do roku 1989. Následující období se pak neslo mj. v duchu vyrovnávání se s tímto neblahým historickým dědictvím.

Bádání o soudobých dějinách, jež bylo za komunistického režimu vystaveno soustavné ideologicky a politicky motivované indoktrinaci a manipulaci, se postupně začala více věnovat, s různými akcenty, i další pracoviště (od vysokých škol, přes archivy, muzea, paměťové instituce až po Ústav pro studium totalitních režimů). V současnosti je tedy výzkum soudobých dějin prováděný ÚSD konfrontován s výzkumy mnoha dalších pracovišť a jeho úkolem je dostát nárokům vyplývajícím z pozice oborového pracoviště

¹ Na základě v roce 2002 uskutečněné delimitace oddělení dějin vědy (nyní Centra dějin vědy) z Archivu AV ČR k ÚSD.

Akademie věd ČR, tj. uskutečňovat komplexní základní výzkum, soustavně se zabývat teoreticko-metodologickou reflexí v interdisciplinární perspektivě a v neposlední řadě rozvíjet založenou výzkumnou oborovou infrastrukturu (viz dále). Na půdě AV ČR patří mezi nejvýznamnější partnery v tomto směru Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., Historický ústav AV ČR, v.v.i., Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., Filozofický ústav AV ČR, v.v.i., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i., Orientální ústav AV ČR, v.v.i. a Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Bádání o dějinách vědy realizuje na pracovišti převážně Centrum dějin vědy (dále CDV), které je pokračovatelem Výzkumného centra pro dějiny vědy, založeného v roce 2000 jako společné pracoviště Univerzity Karlovy a Akademie věd ČR s cílem vybudovat v České republice integrující interdisciplinární oborovou výzkumnou platformu. CDV spolupracuje s řadou etablovaných týmů, jež se specializují na partikulární výzkumné problematiky (např. dějiny lékařství, dějiny techniky, filosofii vědy, teorii vědy, dějiny vědeckých institucí ad.) a snaží se přispívat k potřebné koordinaci a integraci tohoto oboru. To se daří mimo jiné i proto, že se programově zaměřuje na problematiku vztahu státu a vědy ve 20.–21. století a na výzkum některých trvale aktuálních témat (zneužívání vědy totalitními režimy a jejich vliv na deformace vědecké obce a na formování vědecké politiky ad.).

Ústav se rovněž podílí na konstituování oboru soudobých dějin a dějin vědy na vysokých školách. Mezi hlavní partnery v této činnosti patří fakulty Univerzity Karlovy (zejména Filozofická fakulta, Přírodovědecká fakulta, Matematicko-fyzikální fakulta, Fakulta sociálních věd a Fakulta humanitních studií, ale i Ústav dějin – Archiv UK). ÚSD je spoluzřizovatelem dvou společných pracovišť Univerzity Karlovy a Akademie věd – Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd (od roku 1996) a Laboratoře orální historie a soudobých dějin Fakulty humanitních studií (od roku 2008) – a spolunositelem akreditace doktorského programu politologie Filozofické fakulty UK (od roku 2002). Dále ústav smluvně spolupracuje na realizaci programu doktorského studia oborové rady historie Slezské univerzity v Opavě (od roku 2006) a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (od roku 2013).

POSTAVENÍ PRACOVIŠTĚ V MEZINÁRODNÍM VÝZKUMU

Spolupráce se zahraničními badatelskými pracovišti je základní a nedílnou součástí činnosti ústavu od jeho založení: při konstituování moderního, pluralitně založeného výzkumu soudobých dějin ÚSD programově využíval zkušenosti řady západoevropských zemí, kde takto výzkumně zaměřené instituce působily již několik desetiletí. Díky dlouhodobě budované a rozvíjené spolupráci s předními zahraničními historickými pracovišti se ÚSD stal nepřehlédnutelnou institucionální součástí mezinárodních výzkumných sítí na poli soudobých dějin a dějin vědy.

Zvláštní role při začleňování ÚSD do mezinárodního výzkumu patří slovenským výzkumným ústavům, které se vzhledem ke společnému historickému vývoji našich zemí v minulosti zaměřují často na obdobná témata a problémy (na Slovensku mezi spolupracující instituce ÚSD patří např. Historický ústav Slovenské akademie věd v Bratislavě, Ústav paměti národa v Bratislavě nebo Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košicích).

Ústav intenzivně spolupracuje s řadou podobně zaměřených zahraničních institucí, s některými jej pojí dlouhodobě koncipované dohody o spolupráci. V rámci aktuálních evropských a nadačních výzkumných programů jsou navazovány spolupráce nové. Mezi okruh zahraničních badatelských center, s nimiž ústav standardně a dlouhodobě spolupracuje především v transnacionálně koncipovaných výzkumech studené války, respektive na komparativních výzkumech soudobých dějin střední a východní Evropy a také na výzkumech k dějinám vědy, mimo jiné patří:

ve Spojených státech amerických Harvard University v Cambridge, National Security Archive ve Washingtonu D.C., United States Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu D.C., Washington University v St. Louis, Wilson Centre ve Washingtonu D.C., University of North Carolina v Chapel Hill, Northwestern University v Evanstonu nebo Pennsylvania State University ve State College;

ve Velké Británii Oxford University a Oxford Brookes University v Oxfordu, University of York v Yorku nebo University of Liverpool v Liverpoolu;

v Izraeli Haifa University v Haifě;

v Německu Collegium Carolinum v Mnichově, Forschungsstelle Osteuropa při Univerzitě v Brémách, Freie Universität v Berlíně, Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung při Technické univerzitě v Drážďanech, Zentrum für Zeithistorische Forschung v Postupimi či Friedrich Schiller Universität v Jeně (zejména Imre Kertész Kolleg a Arbeitsgruppe Biologiedidaktik);

ve Francii École des hautes études en sciences sociales (EHESS) v Paříži;

v Polsku Deutsches Historisches Institut ve Varšavě, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polské akademie věd ve Varšavě nebo Uniwersytet Wrocławski ve Vratislavi;

v Maďarsku Central European University v Budapešti, Open Society Archives v Budapešti, Cold War History Research Center při Korvínově univerzitě v Budapešti nebo Történettudományi Intézet (Historický ústav) Maďarské akademie věd v Budapešti;

v Rakousku Universität Wien ve Vídni či Ludwig-Boltzmann Institut für Kriegsfolgen-Forschung;

v Dánsku Aarhus Universitet v Aarhusu.

ÚSD také intenzivně spolupracuje se zahraničními výzkumně-vzdělávacími institucemi sídlícími v České republice, jako je např. New York University in Prague nebo Centre français de recherche en sciences sociales (CeFReS) v Praze.

Ústav je také zapojen do aktivit evropských výzkumných sítí, jako je např. European Network Remembrance and Solidarity, European Information and Research Network on Parliamentary History, Netzwerk Sportgeschichte Osteuropas, Research network on 'Legacies of the Roma Genocide in Europe since 1945', a také mezinárodních vědeckých společností a asociací, jako je např. Association for Slavic, East European and Eurasians Studies, International Oral History Association, Oral History Association, International Union of History and Philosophy of Science (Division of History of Science and Technology a v jejím rámci zejména Commission for the History of Ancient and Medieval Astronomy a Commission on Women and Gender Studies), International Astronomical Union (zejména Johannes Kepler Working Group), European Society for Environmental History, European Society for the History of Science nebo European Association for Chemical and Molecular Sciences (Working Group on the History of Chemistry) aj.

TEMATICKÉ OSY VÝZKUMU

V souladu s aktuálními výzkumnými trendy v mezinárodní vědecké komunitě se ÚSD v současné době soustřeďuje na výzkum několika strategicky významných stěžejních témat, která jsou specifikována v následujících odstavcích. Každé z těchto témat si vyžaduje osobitou metodologickou perspektivu i institucionální zakotvení, což je také důvod, proč jim byla v rámci ÚSD uzpůsobena organizačně-badatelská struktura jednotlivých oddělení a center, která byla s využitím předešlých zkušeností utvořena na podzim 2017.²

Oddělení globálních konfliktů a jejich důsledků se v souladu s koncepty mezinárodních a transnacionálních dějin (*international history* a *transnational history*) soustřeďuje na výzkum druhé světové války a studené války, s hlavním zřetelem na roli Československa na mezinárodní scéně v letech 1938–1989. Vedle vztahových témat a dějin československého exilu je výzkum zaměřen rovněž na dějiny holocaustu a židovská studia. Úloha Československa v rámci sovětského bloku je zkoumána nejen v kontextu studenoválečné bipolarity, ale také s ohledem na prohlubující se dichotomii Sever-Jih; výzkum období reálného socialismu je tak zasazován do rámce post-koloniálních dějin. Stále větší pozornost je věnována též roli Československa a posléze České republiky v post-studenoválečném mezinárodním dění. V neposlední řadě se toto oddělení věnuje dopadům globálních konfliktů na společnost, a to včetně etnických a sociálních transformací (zejména pak v příhraničních regionech českých zemí po druhé světové válce), a osudům přeživší židovské či romské populace včetně jejich inkluze do nové

² Viz www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Organizacni_schema_USD_2017.pdf.

společnosti. Pro řešení všech těchto témat je příznačná snaha o jejich zakotvení v širší mezinárodně-komparativní perspektivě.

Těžiště výzkumu oddělení politických dějin spočívá ve studiu politických institucí, aktérů, podob rozhodování a jeho důsledků v období komunistické diktatury i po jejím pádu. Svým přístupem vychází z konceptů „nových“ politických dějin (*new political history*). Nezabývá se pouze klíčovými aktéry či formálními výstupy politických orgánů, ale také procesy a podobami jejich rozhodování ovlivněnými širokým dobovým kontextem. Při zkoumání institucionálních aktérů se kromě personálního obsazení zajímá i o hodnoty, normy a symbolické obsahy, jež s sebou nesou. Mezi výzkumné priority v rámci této tematické osy patří dějiny Komunistické strany Československa, dějiny represivních politik a praktik a politické rezistence, pražské jaro 1968, dějiny parlamentarismu, politické transformace po roce 1989 a nově též urbánní studia od druhé světové války po současnost. Všechny oblasti a výzkumné otázky jsou sledovány v širších nadnárodních a srovnávacích perspektivách, zejména pak v perspektivě regionální/středoevropské a celoevropské.

Oddělení sociálních a kulturních dějin vychází z řady metodologických konceptů soustřeďujících se na poznávání sociálněpolitické změny, sociálních a kulturních struktur, mechanismů a identit v průběhu 20. a počátku 21. století. Metodologicky výzkum vychází z tzv. kulturního obratu v humanitních a sociálních vědách s důrazem na „dějiny významu“ a „dějiny zkušenosti“, které charakterizují současné trendy v historiografii sociálních dějin. Hlavní tematickou badatelskou osou je výzkum dějin společnosti a jejích proměn v bývalém Československu v kontextu sociálně-politických změn, které provázely období etablování a udržování komunistické moci, ale také sledování vývoje období transformace po roce 1989. Akcentuje se fenomén moci, respektive vládnutí, a to jak v širších společenských rámcích velkých politicko-kulturních změn a mentálních posunů, tak také při výzkumu mikrostruktur moci a jejich role v interpretacích každodenního života a strategií jednání historických aktérů. Dosavadní převažující rámec zdůrazňující faktory násilí, represe a ideologické indoktrinace v komunistické diktatuře je doplňován, v souladu s celoevropskými badatelskými trendy, o širší perspektivu rozvinuté moderny (*high modernity*) s prvky společnými jak pro země socialistického Východu, tak kapitalistického Západu. Výzkum se neomezuje jen na využití tradičních historických metod, ale je založen interdisciplinárně a vychází v neposlední řadě z podnětů příbuzných vědních oborů, jako např. sociologie či kulturní antropologie, se snahou o využití celé škály sociálněvědních a kulturně-historických přístupů. Základní výzkum se soustředí například na poznání motivace činnosti jednotlivců, formování jejich postojů a názorů, jakož i jejich retrospektivní re-interpretace, dále pak na mechanismy fungování komunikačních a rozhodovacích procesů v rámci konkrétních, dobově a společensky podmíněných skupin či na široce pojatou problematiku kolektivních identit, proměn tzv. identitních narativů, resp. dějin paměti.

Významné místo v oddělení zaujímá Centrum orální historie (dále COH), které v rámci svého metodologicky definovaného výzkumného zaměření systematicky získává, uchovává a zpracovává orálně-historické prameny (rozhovory s pamětníky/pamětnicemi a související dokumentaci). Vedle této archivačně-dokumentační činnosti – důležité pro současné i budoucí generace badatelek a badatelů – se prostřednictvím analýzy a interpretace pořázených rozhovorů snaží COH přispívat k obecnému poznávání minulosti za pomoci reflexe „dějin viděných zdola“ (*history from below*) a prostřednictvím „dějin z aktéřské perspektivy“, ať již individuální či skupinové. V poslední době se COH začíná věnovat časosběrným výzkumům, jež navazují na předešlé projekty, a zabývá se také otázkou tzv. re-interpretace sociálních dat, tj. např. rozhovorů a dalších pramenů sociálněvědního výzkumu předešlých desetiletí pro účely soudobé historiografie. Díky dvacetileté tradici bádání a mezinárodnímu zakotvení se jedná o jedno z předních specializovaných orálněhistorických pracovišť v nadnárodním měřítku.

Oddělení dějin idejí a konceptů ve své činnosti rámcově vychází z metodologie intelektuálních dějin (*intellectual history*), dějin konceptů (*conceptual history*) a dějin vědy (*history of science*). Zabývá se vývojem myšlení o státu, politice a společnosti, jakož i proměnami a vývojem vědy. Důraz je kladen na vývoj politického, sociálního a vědeckého myšlení od roku 1945 do současnosti; avšak vzhledem ke střednědobému charakteru předmětu zkoumání se výzkum často dotýká i „starších“ období moderních a nejnovějších dějin. V širší srovnávací, resp. transnacionální perspektivě patří mezi hlavní témata práce oddělení stadia a proměny marxistické ideologie a způsoby „vládnutí“ ve státním socialismu (od ortodoxie po různé formy revizionismu, respektive reformních hnutí), dále procesy „expertizace vládnutí“ a růstu vlivu technokracie, ale také rozvoj alternativních idejí opoziční „kontrakultury“ a myšlení disentu jako jednoho z předpokladů demokratické revoluce 1989. V neposlední řadě patří mezi důležitá badatelská témata tohoto pracoviště historická analýza tuzemského přejímání a etablování (neo)liberálních konceptů před i po roce 1989.

Důležitou součástí oddělení je Centrum dějin vědy, které zastává pozici metodologicky vymezeného a specializovaného pracoviště, jež se systematicky věnuje historickému studiu a zpracování vývoje věd a vědy jako celku, zejména v perspektivě intelektuálních a sociálních dějin. CDV se dlouhodobě zabývá dějinami moderní české a československé vědy, a to v první řadě základními tématy, jako je vývoj vědecké obce, institucionalizace a internacionalizace vědy, dále vývoj vědeckého myšlení a fungování vědeckých sítí a komunit od starších etap historického vývoje až do současnosti, a to na příkladu konkrétních vědeckých disciplín (například astronomie, jaderné fyziky, genetiky, chemických oborů nebo historiografie). Velký důraz je v posledních letech kladen zejména na otázku možností rozvoje vědy na našem území v podmínkách totalitního či autoritativního státu. Mezi dlouhodobé úkoly pracovníků a pracovnic CDV patří spolupráce s příbuznými pracovišti a mezinárodními badatelskými týmy.

PROJEKTOVÁ A PUBLIKAČNÍ STRATEGIE

Jedním ze základních cílů dlouhodobé strategie je integrovat prostřednictvím projektové a další spolupráce výzkumné týmy ÚSD do špičkového mezinárodního bádání, posilovat důraz na nadnárodní a komparativní přístupy v tuzemském výzkumu soudobých dějin a dějin vědy a přispívat i ke zvyšování metodologické diverzity a inovativnosti výzkumu. Touto cestou je zároveň možné přispět k lepší míře informovanosti mezinárodní komunity o tuzemském vědeckém dění a prezentaci špičkových výsledků tuzemského bádání na významných mezinárodních fórech či v nadnárodních platformách. V souladu s předešlými záměry se jako žádoucí i nadále jeví, aby výzkumná oddělení, centra a pracovní skupiny byly v následujících letech zapojeny do významných mezinárodních projektů korespondujících s jejich výzkumným zaměřením (například projekty EU Horizon 2020, HERA). Vedle podávání žádostí do veřejných soutěží národních poskytovatelů podpory výzkumu (například GA ČR, TA ČR, Ministerstvo kultury ČR apod.) bude na základě předešlých pozitivních zkušeností podporována snaha výzkumných pracovníků a pracovníků ucházet se o individuální či užší týmové projekty excelence u prestižních mezinárodních agentur (například ERC) nebo soukromých nadací (například Volkswagen Stiftung).

Publikační strategie ústavu bude dlouhodobě přihlížet k oficiálně deklarované metodice hodnocení vědy (v současné době Metodika 2017+). Budou průběžně sledovány publikační strategie výzkumných pracovníků a pracovníků a vytvářeny podmínky k optimální prezentaci výsledků jejich práce. Obecně bude preferováno publikování v časopisech indexovaných mezinárodně uznávanými databázemi (Web of Science, Scopus), vydávání autorských a kolektivních monografií v renomovaných domácích i zahraničních nakladatelstvích či aktivní účast na prestižně obsazených mezinárodních konferencích indexovaných ve zmíněných databázích. Publikační strategie však bude vedena snahou zpřístupňovat také vědecké výsledky, které ústav považuje za důležité s ohledem na jejich očekávanou celospolečenskou relevanci, směrem k širší domácí veřejnosti. Mezi ně patří například velká syntéza poválečných dějin pro ediční řadu Velké dějiny zemí Koruny české nakladatelství Paseka.

VÝZKUMNÁ INFRASTRUKTURA A POPULARIZACE VĚDY

V souladu se základním vymezením činnosti ÚSD buduje, spravuje a zpřístupňuje knihovní fondy a dokumentační sbírky. Knihovna je koncipována jako infrastrukturní pracoviště se speciálním knihovním fondem k českým/československým politickým, sociálním, hospodářským a kulturním dějinám od třicátých let 20. století do současnosti, které také systematicky zpracovává bibliografii soudobých dějin. Její součástí je příručka k dějinám vědy, jež navazuje na knihovní celek budovaný před rokem 2000 Společností pro dějiny věd a techniky.

Od roku 1993 je v ÚSD vydáván oborový časopis *Soudobé dějiny*, jenž s nečetnými výjimkami překladových zahraničních statí přináší výhradně původní autorské příspěvky. Jednotlivá čísla časopisu se čtvrtletní periodicitou jsou částečně strukturována tematicky. Od roku 2013 vydává pracoviště také anglickou mutaci časopisu *Czech Journal of Contemporary History*, jehož cílem je naopak důležité studie, eseje, zprávy a recenze zpravidla již dříve publikované v české verzi zprostředkovat mezinárodní obci a přispívat tak k akademické diskusi na mezinárodní úrovni.

Ústav vydává několik edičních knižních řad, jež jsou jednak zaměřeny na kritické zpřístupňování důležité pramenné základny nebo memoárových textů (například *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, *Svědectví o době a lidech*), jednak na publikování výsledků vlastního základního výzkumu (například *Sešity ÚSD*, *Česká společnost po roce 1945*, *Práce z dějin vědy*).

Pro širší odbornou veřejnost ústav organizuje výzkumně metodologické semináře k soudobým dějinám (od roku 2002), k dějinám vědy a nověji také k židovským a romistickým studiím. To spolupomáhá vytvářet platformu pro akademickou mezioborovou diskusi nad nejnovějšími výzkumnými projekty řešenými v ÚSD i na jiných odborných pracovištích včetně zahraničních.

Ústav věnuje velkou pozornost utváření dokumentačně-popularizačních platforem v podobě specializovaných internetových stránek, zpravidla s multimediálním obsahem, jež se váží ke klíčovým výzkumným tématům (například stránky k problematice pražského jara 1968, demokratické revoluce roku 1989, německých odpůrců nacismu v Československu, pamětních míst na komunistický režim, k dějinám disentu let 1969 až 1989 nebo k „osmičkovým“ letům polistopadové éry). Etabloval se také v oblasti aplikované vědy, především v rámci řešených projektů z programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), a to zejména díky velmi úspěšné spolupráci na mezinárodně oceňované herní výukové simulaci „Československo 38–89“.

Ústav popularizuje výsledky vědeckého výzkumu rozsáhlou spoluprací s Českou televizí, Českým rozhlasem, denním tiskem a dalšími aktéry mediální sféry; vychází tak vstříc i značnému zájmu veřejnosti o témata, která spadají do výzkumné kompetence pracoviště.³

³ Dokument byl schválen Radou pracoviště 19. 12. 2018.